

Petru ZUGUN
Ana-Maria MINUȚ

FORMAREA DE CUVINTE. IDENTIFICARE, ANALIZĂ ȘI EVALUARE

I. Studiată ciclic, din clasa a V-a și până în stadiul postuniversitar, tema despre formarea de cuvinte noi ridică, din motive diferite, dificultăți atât de ordin teoretic, cât și practic studentilor din anul întâi (care nu cunosc istoria limbii române, disciplină studiată ulterior), între care și următoarele:

1) Soluții variate în privința unuia și același cuvânt format sau cu aspect de cuvânt format, astfel că este necesară argumentarea opțiunii fie pentru moștenire (din traco-dacică sau latină), fie pentru împrumut, fie pentru creație proprie limbii române, în situații precum: a) *cărnos, friguros, lānos* ș.a.; b) *bucuros, fricos* ș.a.; c) *furios, grățios* ș.a.

2) Chiar fiind recunoscută și argumentată calitatea de cuvânt format în română, între etimologiști apar divergențe la identificarea procedeului lexical formativ la: a) verbe ca *lupta, măsura* ș.a.; b) verbe ca *albi, rosti* ș.a.; c) substantive și adjective ca *măsură, alb*, ș.a. sau ca d) *zbor, port* ș.a.; au fost formate, acestea, pe rând, de la substantivele omonime corespunzătoare – vezi (a) și (b) – sau, respectiv, substantivele de la verbele corespunzătoare – vezi (c) și (d)?

3) Explicarea formării unui cuvânt prin mai multe procedee succesive sau numai prin unul, cel imediat anterior: substantivul *neputință* a fost format de la verbul *putea* + sufixul *-ință* (derivare cu sufîx, urmat de derivare cu prefixul *ne-*, sau numai, direct, de la substantiv, nu și de la verb? Alte exemple: *netăinuit, neînchipuit* ș.a.

4) Lacune în teoretizarea procedeelor lexicale formative secundare: cum s-a format substantivul *măcenic* „colac cu formă specială care se dă de pomană la sărbătoarea creștină 40 de Mucenici”? Dar pronumele *unul*? Sau verbul *zburătăci*?

Să mai precizăm că cele patru dificultăți precizate, dar și altele, sunt amplificate, uneori, de contradicții între lexicologi și lexicografi, cum se poate vedea din soluțiile etimologice variate date în studii, pe de o parte, și în dicționare cu etimologii (de tipul DLR, DEX, MDA ș.a.), pe de altă parte.

Răspundem la problema ridicată la (1) prin invocarea posibilității diferențierii între analiza subiectivă unificatoare, a vorbitorului comun și a studentilor începători, pentru care toate cuvintele de la (a), (b) și (c) sunt formații lexicale cu sufîxul *-os* și analiza obiectivă, a lingvistului, care cunoaște istoria limbii române și pentru care cuvintele de la (a) sunt moștenite din latină, cele de la (b) sunt creații lexicale ale limbii române, iar cele de la (c) sunt împrumuturi. Nu reluăm aici argumentarea care trebuie reținută

însă din seminare sau / și din bibliografie, dar precizăm că aceasta trebuie însușită și reluată la examinări cu subiectul precizat.

În ce privește opțiunea pentru una dintre soluțiile precizate la (2), aceasta se bazează, pe de o parte, (pentru (a) și (c) = moștenire latină), pe argumentarea de la (1) și, pe de altă parte, pe principiul recunoașterii conversiunii și, corespunzător, al renunțării la noțiunile de „derivare cu sufixul zero” / „derivare imediată” (pentru b), respectiv – pentru exemplul din categoria (d) – al „derivării regresive”, ambele în favoarea procedeului „conversiune”, fiindcă radicalii cuvintelor formate sunt identici, structural, cu radicalii cuvintelor din care provin. Există derivare regresivă, dar în alte situații decât acelea în care se încadrează substantivele *zbor*, *port* și a. Etimologii care vorbesc de derivare regresivă, în asemenea situații, sunt înselați de convenția lexicografică de reprezentare în dicționare a verbelor prin forma de infinitiv prezent activ – *zbura*, respectiv *purta*, în cazurile exemplificate; dacă însă convenția, tot legitimă, ar fi fost stabilită pentru forma de indicativ prezent activ persoana I singular – *zbor*, respectiv *port* –, interpretarea noastră, de conversiune, ar fi apărut direct, fără implicarea, aici, a „derivării regresive”.

Referitor la dificultatea precizată la (3), invocăm, din motive structurale, principiul general al opțiunii pentru explicarea formării unui anume cuvânt printr-un singur procedeu, și anume *ultimul*, nu prin mai multe procedee succesive; în cazurile precizate: prefixul *ne-* + *putință*, respectiv același prefix plus *tăinuit*, respectiv *închipuit* (fac excepție unele categorii structurale de formații parasyntetice). Cuvintele formate din text apar la identificarea directă, iar etimoanele lor, la identificarea indirectă; derivatul are o *structură binară*, fiind format numai din două părți, baza de derivare și afix, ambele unități lexicale putând fi simple sau complexe; se adaugă argumentarea de ordin semantic (să se vadă definițiile lexicografice ale derivatelor în discuție).

În sfârșit, pentru (4), se impune studierea procedeelor lexicale formative secundare, chiar dacă aportul lor cantitativ (număr de cuvinte formate) și calitativ (structuri variate) este inferior aportului procedeelor lexicale formative principale, cunoscute. În cele trei cazuri precizate, este vorba de „specializare semantic-lexicală a unei variante fonetice”, pentru *măcinic* < din *mucenic*, de „articulare obligatorie” pentru *unul* < din *un(u)* + art.-*(u)* și de „contaminație” în *zbu(ra)* și *-rătăci*, pentru al treilea, dar există și alte procedee din categoria celor precizate imediat mai sus.

II. Cu aceasta am ajuns la al doilea aspect din titlul lucrării noastre, analiza și comentariul cuvintelor formate, după identificarea lor în texte. Îl exemplificăm aşa cum l-am realizat într-un volum recent apărut (Petru Zugun, Ana-Maria Minuț, *Formarea cuvintelor. Teorie și practică*, Editura Sedcom Libris, 2005).

Se dau textele următoare cerându-se, mai întâi, A) încadrarea cuvintelor formate, identificate în el, în una dintre rubricile tabelului; B) comentarea lor pe baza cunoștințelor lingvistice proprii și C) analiza structurală în radicali, rădăcini și, la derivate, baze de derivare:

- 1) „Și mama, care era vestită pentru năzdrăvăniile sale, îmi zicea cu

zâmbet uneori, când începea a se ivi soarele dintre nori după o ploaie îndelungată [...]”

(Ion Creangă, *Amintiri din copilărie*, partea a doua)

A.

derivatele	compu-sele	conversio-natele	formate prin pro-cedee se-cundare	„cuvintele gramaticale”
1) subst. <i>năz-drăvăni(i)e</i> < adj. <i>năzdrăvan</i> + suf. <i>-i(e)</i> 2) subst. <i>zâmbet</i> < vb. <i>zâmb-(i)</i> + suf. <i>-et</i>	1) adv. <i>uneori</i> < adj. pron. <i>un(e)</i> + subst. <i>or(i)</i>	1) adj. <i>ves-tit(ă)</i> < vb. <i>vestit(ă)</i> 2) adj. pron. <i>sale</i> < pron. pos. <i>sale</i> 3) adj. <i>înde-lungat(ă)</i> < vb. <i>înde-lungat(ă)</i>	–	1) conj. <i>și</i> < adv. <i>și</i> (conversiune) 2) prep. <i>pentru</i> < prep. <i>pe</i> + prep. <i>întru</i> (compunere) 3) prep. <i>a</i> (morfem de inf.) < prep. <i>a</i> (conversiune) 4) prep. <i>dintru</i> < prep. <i>de</i> + prep. <i>întru</i> (compunere) 5) art. <i>neh. o</i> < adj. pron. <i>o</i> (conversiune)

Total: 2 + 1 +3 (+4) + 0 (+5) = 6 (+4) și 0 (+5)

[Între paranteze apar gramemele: urmând tradiția, au fost luate în considerare și „cuvintele gramaticale”, deși ele aparțin gramaticii, nu lexicologiei; în 3 (+4), prima cifră notează cuvintele formate identificate direct, iar a doua, cele identificate indirect, deci prin etimoanele lor; ca orice alt text scurt, acesta este relevant numai prin unele aspecte ale formării de cuvinte.]

B. Observații

1. Sufixul *-i(e)* formează abstractive nominale și este același din *prostie* < *prost*, *violență* < *viclean* și.a.; sufixul *-et* formează tot abstractive nominale și este același din *plânset* < *plâns*, *răcnet* < *răcn(i)* și.a. Compusul este neomogen și semianalizabil.

2. Adjectivele *vestit(ă)* și *înde lungat(ă)* provin de la formele de participiu ale verbelor care, în dicționare, sunt înregistrate, prin convenție, cu forma lor de la infinitiv, prezent, activ, *vesti*, respectiv *înde lunga*.

3. Numai în analiza subiectivă adjecțivul pronominal *sale* poate fi considerat ca format prin conversiune intermorphologică, de la pronumele omonim (ocurent, cu această formă, deci fără articolul *ale* – din *ale sale*, de exemplu, precedat de prepoziții precum *contra*, *împotriva*, și.a. sau de locuțiuni prepoziționale ca *din cauza*, *din pricina* și.a., *în contra sa*, *din cauză sa* etc.); în analiza obiectivă, atât adjecțivul *său* etc., cât și pronumele *său* reprezintă moștenire latină.

4. Cele șase lexeme au fost identificate în cadrul identificării directe, dar alte patru lexeme sunt identificabile în cadrul identificării indirekte, ast-

fel: a) *năzdrăvan* (etimon intern și bază de derivare) este format cu prefixul negativ *ne-* (aici, cu forma *nă-*) și baza de derivare *zdravă̄n* (să se observe diferența semantică frapantă între etimon și derivat); b) verbul *vestit(ă)*, format, prin conversiune intermorphologică subst. > verb, de la substantivul *vest(e)*, procedeul lexical formativ fiind conversiunea (nu „derivarea imediata” / „derivare cu sufixul zero” și.a.), fiindcă radicalul cuvântului format, al verbului deci, este *vest-*, identic structural (aici, și fonetic) cu acela al etimoniului său; c) verbul *îndelunga*, format tot prin conversiune intermorphologică de la adjecțivul și adverbul *îndelung*; d) acestea din urmă au fost formate prin compunerea prepoziției compuse *în de* cu adverbul *lung*.

C. Analiza structurală

La deriveate

Radicalii: *năzdrăvăni-*, *zâmbet*

Rădăcinile: *-zdravă̄n-*, *zâmb-*

Bazele de derivare: *năzdrăvă̄n-*, *zâmb-*

La compuse

Radicalii: *uneori*

Rădăcinile: *une-*, *or(i)*

La conversionate

Radicalii: *vestit-*, *sa-*, *îndelungat-*

Rădăcinile: *vest-*, *sa-*, *-lung-*.

2) „În locurile pietroase dinspre pădure, umbletul le spori. Ajunși, deodată, noaptea, Jder opri, plecându-și urechea și ascultând neclintit, cu inima înfrișoșată”.

(Mihail Sadoveanu)

A.

derivatele	compusele	conversiona-tele	formate prin proce- dee se- cundare	„cuvintele gramatica- le”
1) adj. <i>pie- troas(e)</i> < subst. <i>pietr(e)</i> + suf. <i>-oas(e)</i> 2) subst. <i>umblet(ul)</i> < vb. <i>um- bl(a)</i> + suf. <i>-et(ul)</i> 3) adj. <i>ne- clintit</i> < pref. <i>ne-</i> + adj. <i>clintit</i>	1) adv. <i>deoda- tă</i> < prep. <i>de</i> + adv. <i>odată</i>	1) vb. <i>spor(i)</i> < subst. <i>spor</i> 2) adj. <i>ajun- și(i)</i> < vb. <i>ajuns</i> 3) adv. <i>noap- tea</i> < subst. <i>noaptea</i> 4) subst. pro- priu <i>Jder</i> < subst. co- mun <i>jder</i> 5) adj. <i>înfrî- coșat(ă)</i> < vb. <i>înfrîcoșat</i>	—	1) prep. <i>dinspre</i> < prep. <i>din</i> + prep. <i>spre</i> (com- punere) 2) conj. <i>și</i> < adv. <i>și</i> (conversiu- ne)

Total: $3 + 1 + 5 (+ 4) + 0 (+ 2) = 9 (+ 4)$ și $0 (+ 2)$

B. Observații

a) Sufixul *-os* formează nume de însușiri hipertrofiate, sufixul *-et* formează abstracte nominale, iar prefixul *ne-* este prefix negativ.

b) Considerăm că *neclintit* are valoare de adjecțiv, nu de adverb (dacă numele-subiect din propoziție ar fi de genul feminin, acordul s-ar face în consecință, de exemplu: *Fata opri ... ascultând neclintită*; apreciem, după cum se vede, că adjecțivul *neclintit* provine prin derivare cu prefixul *ne-* de la adjecțivul *clintit*, nu prin conversiune de la un verb la particiupiu).

c) În analiza curentă, verbul *spor(i)*, care provine de la substantivul *spor*, ar reprezenta un caz de derivare cu sufixul verbal *-i*. În analiza noastră, acesta este un caz de conversiune, dat fiind faptul că radicalul substantivului sporește *spor*, iar radicalul verbului *spor(i)*, este, de asemenea, *spor-* (*-i* este un sufîx gramatical, deci exterior radicalului).

d) În text apare și un caz de conversiune intramorfologică: substantivul propriu *Jder* provine din substantivul comun *jder*.

e) În text apar unele cuvinte formate de la cuvinte care au luat naștere, de asemenea, pe terenul limbii române: 1) adjecțivul *clintit*, care oferă baza de derivare în *neclintit*, provine, prin conversiune, din verbul *clintit*; 2) verbul *înfricoșat* (de la care a fost format, prin conversiune, adjecțivul corespunzător) este un derivat cu prefixul *în-* de la adjecțivul *fricos* (reamintim și faptul că, în analiza curentă, acest verb este considerat derivat parasyntetic, cu prefixul *în-* și sufîxul *-a*, de la adjecțivul *fricos*); 3) adjecțivul *fricos* este un derivat cu sufîxul *-os* de la substantivul *fric(ă)*; 4) compusul, adverb, *odată* < numeralul *o* + substantivul *dată*. Dacă adăugăm și aceste cuvinte, numărul lexemelor din text formate pe terenul limbii române se ridică la 13 (+2).

C. Analiza structurală

La deriveate

Radicalii: *pietroas-*, *umblet-*, *neclintit-*

Rădăcinile: *pietr-*, *umbl-*, *clint-*

Bazele de derivare: *pietr-*, *umbl-*, *-clintit*

La compus

Radicalul: *deodata*

Rădăcinile: *o* și *-dat-*

La conversionate

Radicalii: *spor-*, *ajunș-*, *noaptea*, *Jder*, *înfricoșat-*

Rădăcinile: *spor-*, *ajun-*, *noapt-*, *jder-*, *-fric-*.

III. Am ajuns, în sfârșit, la evaluare și, implicit, la *notare*, ultima secțiune a prezentării noastre. Pentru rezolvarea integrală și corectă a secțiunii A acordăm trei puncte, pentru B – șase puncte, iar pentru C – un punct, deci zece în total. La C acordăm maximum un punct (identificarea rădăcinilor, radicalilor și, în cazul derivatelor, a bazelor de derivare neridicând dificultăți mari). „Cuvintele gramaticale formate” nu intră în discuție la notare, lexicologia ocupându-se de lexeme.

În încheiere, propunem examinatorului să rezolve el însuși în prealabil întregul exercițiu, inclusiv notarea, pentru a explica operativ totul.